

ISSN 0453 8048

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Філософські Перипетії

ВІСНИК

*Харківського національного університету
ім. В.Н. Каразіна*

№ 591'2003
серія: філософія

Заснований у 1965 р.

Харків 2003

*У даному збірнику подані статті, присвячені широкому колу філософських проблем.
Для викладачів філософії, наукових співробітників, аспірантів, студентів та усіх,
хто цікавиться філософськими проблемами сучасності.*

Редакційна колегія:

Мамалуй Олександр Олександрович

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна
(відповідальний редактор);

Бурова Ольга Кузьмівна

доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (відповідальний секретар);

Карпенко Іван Васильович

кандидат філософських наук, доцент кафедри теоретичної і практичної філософії, декан філософського факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Корабльова Надія Степанівна

доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Кривуля Олександр Михайлович

доктор філософських наук, професор кафедри філософії і політології Харківського державного університету внутрішніх справ; ректор Харківського економіко-правового університету;

Култаєва Марія Дмитрівна

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедрою філософії Харківського державного педагогічного університету ім. Сковороди;

Сазонов Микола Іванович

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Шкода Володимир Васильович

доктор філософських наук, професор кафедри прикладної соціології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Адреса редакційної колегії:

61077, Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Кафедра теоретичної і практичної філософії

т. (0572)457 271

Друкується за рішенням Вченої ради Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Протокол № 7 від 27 червня 2003 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 4063 від 02.03.2000

© Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна, 2003

ЗМІСТ

В. Н. Шаповал Коммуникативные горизонты свободы	6
И. Ю. Романов Внутренняя и внешняя реальность: психоаналитические дискуссии	10
В. О. Огнев'юк Українська культура як синтез коеволюційних процесів	18
Л. П. Прядун До проблеми національної ідентичності	24
Л. І. Юрченко Технологічний розвиток як передумова економічної, соціальної та екологічної трансформації суспільства	27
А. А. Баталов Феномен империи в социально-философской теории	30
А. Ю. Панфилов К вопросу о тенденциях циклической динамики государств и геополитических отношений	34
В. Н. Борисов Особенности современного восточного капитализма в контексте типологии капитализма Макса Вебера	37
А. Н. Бардин Детерминированность войны и терроризма	44
Е. Н. Юркевич Герменевтический круг и вчувствование	47
О. В. Гайдамачук Философский текст — акустическое пространство?	51
Ю. О. Азарова Деррида и Кант: к вопросу о возможности построения “чистой” эстетики	57
А. Л. Свящук Дискурс: понятие или метод?	66
Д. Л. Биленко Поиск “женской истины” в лабиринтах лжи: гендерный анализ	71

14. Janin C. Le traumatisme, la realite et l'histoire: aspects cliniques et epistemologiques // Intervention au 6-eme seminaire de l'Europe de l'Est. Constanza, Romania, 21-24 Septembre, 1995.
15. Kafka J. S. Multiple realities in clinical practice. New Haven, London, Yale University Press, 1989.
16. Phillips J. Психотерапия и философия// Обзор современной психиатрии. — 1998. — Вып. 1. — С. 7–12.
17. Rechard E., Penti I. Reflection on the meaning of constructions// Report on the 3-th East-European Psychoanalytical Summer School. Predvor, Slovenia, 1996.
18. Winnicott D.W. Manic defense (1935)// Winnicott D.W. Through Paediatrics to Psycho-Analysis. Collected Papers. London, Karnac Books, 1992.

В. О. Огнев'юк

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК СИНТЕЗ КОЕВОЛЮЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Сучасна освіта і наука давно визначили своїм пізнавальним об'єктом розгляд культури як процесу різної направленості, динаміки і результативності. Актуальним є визначення різних типів культури, які мають свою специфіку і результат розвитку.

Українська культура стала “модним” об'єктом аналізу. Серед робіт, на які є посилання в тексті статті, варто виокремити фундаментальну узагальнюючу роботу Л. Губерського, В. Андрущенка, М. Михальченка “Культура, ідеологія, особистість” [1], в якій узагальнено досвід культурологічних досліджень в Україні. Але навіть в цій роботі українська культура не розглядається як синтез коеволюційних процесів. Саме такий погляд репрезентується у цій статті. Адже будь-яка національна культура має свою винятковість, своєрідність та неповторність. Однією з характерних рис української культури є акумулювання в своїй духовній спадщині різних народів, що жили на теренах України. Це ще раз свідчить, що усі національні культури є частинами єдиної світової культури людства, яка є системою національних культур різних типів.

Отже, коли йтиметься про поняття “культура”, матиметься на увазі цілісний феномен в його загальному значенні, що виявляється в сутнісній природі людини. “Не слід забувати, — зазначали відомі культурологи Кребель і Клакхон, — що культурні відмінності, хоч би якими реальними й важливими вони були, є все ж таки не більше ніж варіації однієї й тієї ж теми, визначеної споконвічною людською природою й умовами суспільного життя. Оброблена культурою природа людини є лише свого роду зовнішня видимість; культура — лак, що прикриває цю природу, й хоч загальне порозуміння між людьми різних культур має нестійкий характер, легко спотворюється мовою й багатьма іншими зовнішніми символами, ... релятивізм культур існує все-таки виключно в межах загального” [2]. Ця теза особливо актуальна нині, коли спостерігається спрямування вектора розвитку науки до площини поєднання природничо-наукового й гуманітарного знання. Разом з тим, з новою силою виявляються риси нової культури, що формується на основі синтезу західної й східної культурних традицій.

Нині відбувається певне зближення коеволюційного процесу західної й східної культури, в основі якого є усвідомлення небезпеки для існування життя на Землі як такого, вимога зміни світогляду людей, його повернення до загальнолюдських цінностей та вміння керуватись загальними інтересами на відміну від вузькогрупованих чи приватних. Культура “суспільства споживання” має поступитись культурі гармонійного розвитку.

Сучасна цивілізація дійшла до усвідомлення того, що суспільство й довколишнє середовище є цілісним організмом. Як відомо, для східної культури є характерним сприйняття світу природи, в якому відбувається життєдіяльність людини як живого організму, і його не слід змінювати відповідно до власних уподобань. При цьому слід зазначити, що й традиційному світогляду українців є притаманним ставлення до природи як до живої сили. Українці здавна поклонялися землі, називаючи її “земля-мати”, “матінка”, “свята земля”, “годувальниця”, а також воді та вогню, що їх також величали святими. Крім цих стихій, до категорії “святого” в Україні віднесений також і хліб. Загальновідомо, що рослини (дерева, квіти, трави) для нашого народу одвічно мають культове значення, вшановуються під час практично всіх народних свят (обжинки, зелені свята тощо). Перспективним з точки зору формування нової культури може стати вивчення української фоль-

клорно-етнографічної системи образу світового дерева (зображення світового дерева започатковане ще в трипільській культурі й знайшло своє продовження в українському орнаменті та вишивці).

Традиційні світоглядні орієнтації українців свідчать про їхню близькість як до східної, так і до західної філософії. Зокрема, слід згадати характерний для східної культурної традиції принцип “у-вей”, що ґрунтується на діяльності без насильства; його можна порівняти з природженою оборонною поведінкою українців, “про намагання ізольоватись від зовнішнього світу в шкарлупці “свого” світу, який складає власна домівка українця” [3].

Винятково близькими є санскрит й українська мова, що виявляється в лексиці та граматичній будові слова, тотожності префіксів і суфіксів, наявності відмінків і відмінкових закінчень. Багато слів на санскриті й в українській мові мають досить близьке або тожне звучання: тата – тато, мата – мати, пардада – прадід, бграта – брат, свій – свій, багута – багато, трітій – третій, нава – новий, утріга – відкритий, біджа – збіжжя й т. ін.

Звичайно, не слід перебільшувати такі мовні й світоглядні переплетіння, адже відмінностей між культурами різних народів значно більше, ніж універсалій. За всієї схожості мов вони залишаються різними, різним є і світогляд народів. Навіть культурні універсалії, яких соціологи виділяють понад 60, різняться між собою. До універсалій, як правило, відносять працю, спорт, освіту, гостинність, танці, похоронні ритуали, заборону кровозмішування тощо. Проте для різних культур характерними є різні види спорту, праці, ритуалів тощо. І тут українська культура і освіта виявляють свою європейську орієнтацію. Освіта ж має виявляти й розкривати цінність різноманітності й потребу у певних універсаліях. І в цьому процесі Україна може відіграти певну роль у загальнолюдській історії, оскільки вона стояла біля першовитоків діалогу культур. Геополітичне становище України на межі східної й західної культурних традицій виокремлює її роль у розвитку цивілізації. Українці “... є завершальною ланкою тривалого процесу етно- і культурогенезу, а відтак і спадкоємцями всіх тих надбань, що створили їх попередники. Які б міграційні бурі не проносились над нашими землями, що в усі часи були мостом між Сходом і Заходом, вони ніколи не приводили до повної зміни населення, втрати регіоном своєї історичної пам'яті. Його культурний генофонд органічно передавався у спадок прийшлим народам і в свою чергу збагачувався новими елементами”, – вважають автори першого тому “Історії української культури” [4]. З цього приводу, але дещо під іншим кутом зору, М. Попович зазначає: “Можна твердо сказати: хибно вважати історію українського народу простим продовженням історії тих народів і культур, які колись жили на нашій території” [5]. Цілком погоджуючись з цією думкою, все ж підкреслимо: відомий філософ не відкидає тези щодо продовження історії, яке, як правило, ніколи не буває простим. Щодо українців, це є цілком очевидним. Індоевропейське походження українців й, хоч не пряме, але успадкування культурогенезу народів, які проживали на території України, дає підстави для твердження, що в Україні може сформуватись епіцентр творення нового типу культури. В розвитку сучасної цивілізації спостерігається тенденція до формування культури на основі поєднання східної та західної традицій. Зрештою, в наукових колах дедалі частіше обговорюється питання про необхідність рівноваги між західною (насамперед європейською) раціональністю та східними концепціями щодо зв'язку істини й моралі, поєднаних в сутності давньокитайського ієрогліфа “дао”, яким позначаються поняття “закон”, “істина” й “моральний шлях”. Захід поступово відмовляється від жорсткого протистояння ідеям, притаманним традиційним східним культурам.

Стає дедалі очевиднішим, що суспільства традиційних культур не зазнали руйнівного впливу на моральні засади та інститут сім'ї й уникли деяких проблем Заходу, пов'язаних з моральними деформаціями та демографічною кризою. Сучасне українське суспільство тут значно ближче стоїть до Заходу, потерпаючи, з різних причин, від деморалізації і демографічної кризи.

Перебуваючи впродовж попередніх тисячоліть у сфері різноманітних культурних і релігійних впливів, будучи у складі різних держав, проте водночас зберігаючи власне культурне ядро, Україна входить до третього тисячоліття у якісно новій ролі. Перед нею відкривається перспектива трансформації різних впливів, яких вона зазнавала у процесі культурогенезу, в потенцію формування нової культури, що має збалансувати східну й західну традиції. Історія сформувала народ, здатний виробити інгредієнти нової культури, в якій національна традиція органічно поєднується із загальноцивілізаційними універса-

ліями. Національна й релігійна терпимість, толерантне ставлення до інших національних традицій і звичаїв немовби створюють передумови для формування нової цивілізаційної культури, в якій “інакшість” сприйматиметься не як протилежність, а як доцільний складовий компонент цілісності.

Настає етап у розвитку сучасної цивілізації, коли різнополюсні культурні традиції (західна й східна) поступово втрачають свою особність й зазнають взаємного впливу. Розмивання зазначених полюсів може призвести до посилення ролі народів, що перебувають між ними й виявляють здатність на основі синтезу традицій продукувати нову культуру. Україна, в якій залюднення 900-800 тис. років тому відбувалося із заходу на схід [6], а пізніші міграційні шляхи багатьох народів пролягали через її територію зі сходу на захід, опинилася в епіцентрі формування нової культури. Не лише успадкування українцями в процесі культурогенезу традицій народів, що жили на теренах України, але й близькість і відкритість до західної культурної традиції впродовж останнього тисячоліття виокремлюють роль України. Українські вчені Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко та М. І. Михальченко підкреслюють, що “значущість України як фактора європейської геополітики визначається її потужним природо-ресурсним і людським, культурно-історичним і сучасним активно-творчим потенціалом, господарськими здібностями, трудовою дисципліною й дивовижною бережливістю українців. Свої господарські чесноти та здібності вони щедро делегують у європейський світ, що є фактором його зростання та розквіту” [7]. Ці ж автори аналізують погляди відомого англійського політика Х. Дж. Макіндера (1861–1947), який визначає Україну як “географічну вісь світу”, “світовий острів”, “осередню землю”: “Хто панує в Східній Європі, той керує осередньою землею. Хто панує в осередній землі, той керує світовим островом. Хто панує на світовому острові, той керує світом” [8]. У 1943 р., коли ці слова були написані Макіндером, на політичній карті світу Україна була розчиненою в червоному кольорі Радянського Союзу й окупована фашистами, тому зазначені перспективи були сумнівними. Малоімовірними вони видаються й нині. Так, Україна здобула незалежність, але продовжує долати складні внутрішні соціально-економічні та політичні проблеми. Проте, як зазначає З. Бжезінський, у 2005–2010 рр. Україна за певних умов має визначитись як середньоевропейська держава, а приєднання України до франко-німецько-польських стосунків істотно посилить геостратегічну потужність Європи [9]. За таких перспектив до середини ХХІ ст. і роль України на євразійському просторі істотно посилиться. Слід брати до уваги й перспективи таких структур, як ГУУАМ та ПАЧЕС, в яких Україна є консолідуючою складовою. Ці структури можуть у перспективі утворити згадану Макіндером “географічну вісь світу”.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Україна здійснила безпрецедентний за своїм змістом, моральністю й жертовністю акт гуманізму, забезпечивши повернення кримських татар на їхню історичну батьківщину. Особлива значущість цього жесту гуманізму полягає в тому, що відбувається він на фоні зростаючої напруги між мусульманською, єврейською й християнською традиціями. Україна продемонструвала світові свою відкритість до різних культур і прагнення до забезпечення їх збереження та інтеграції до сучасного процесу культурогенезу. Цей акт є важливим кроком до майбутньої культури.

Ще більш значущим кроком у цьому напрямі за своїм гуманістичним змістом є добровільна відмова України від арсеналу ядерної зброї, який був третім за потужністю на планеті. Відтак Україна демонструє зразок нової міжнаціональної та міжнародної культури, що має стати повчальним для усього світу.

Пагони нової культури, що проростають на теренах України, значною мірою визрівають завдяки високому освітньому рівню громадян й сформованому, на цій основі, культурно-освітньому простору з великими потенціями розвитку.

При цьому не слід вдаватись до міфологізації історичних перспектив України, беручи до уваги, що сучасний світ переживає надзвичайно великі й швидкоплинні зміни, й нині важко передбачити вектор розвитку країн і регіонів світу. Проте той факт, що світ динамічно змінюється, може стати й одним з аргументів на користь зазначених перспектив України. Адже ще 227 років тому на карті світу не було США, а нині – це наддержава, яка здійснює вирішальний вплив на процеси світової політики.

Сучасна світова цивілізація опинилась у кризовому стані. Свідченням цього є одностороннє посилення США, що сталося внаслідок порушення балансу сил після розпаду СРСР і, безперечно, матиме негативні наслідки для сучасної цивілізації, якщо вона не зможе створити потужні противаги, що унеможливлять диктат будь-якої країни. Отже, фор-

мування нових епіцентрів культури є надзвичайно актуальним для всього світу – адже сучасна криза, що охопила різні рівні буття людини на межі тисячоліть (від особистісного до глобально-цивілізаційного) поставила людство перед небезпекою самознищення. Відбувається зіткнення технократичного й гуманістичного векторів розвитку культури, заміщення матеріальними цінностями духовних вимірів цивілізації. Прагматизм витісняє зі “світу людини” її людську, духовну сутність, призводячи до того, що власне людини в людині стає все менше й менше. Це особливо контрастно виділяється на тлі входження суспільства до епохи комп’ютеризації й інформаційних технологій.

Радикальні зміни, що сталися внаслідок науково-технічної революції, спричинили трансформації в соціокультурному просторі й зумовили зміни у внутрішньому емоційному світі людини, культурі міжособистісних, міжгрупових, міжетнічних взаємин людей та на форми їх комунікації.

Людські взаємини за посередництва таких технічних засобів, як електронна пошта, Інтернет, змінюють емоційно-співчасне забарвлення на міжособистісному рівні. Науковці, розпочинаючи з другої половини ХХ ст., все частіше звертали увагу на кризу гуманістичної сутності людських взаємин, знеособлену поведінку, що пов’язане з інтенсифікацією життя, уречевленням людини, дегуманізацією суспільного буття [10].

Деякі людські якості втрачають свою самоцінність, що призводить до замкнутості індивіда, його відособленості. Певною мірою це наслідок культури споживацького суспільства, міжособистісної конкуренції, що виключає вияви небайдужості й щирості.

В українському соціумі дегуманізація суспільного буття відбувалася під впливом різних чинників, зокрема, в радянський період – під впливом комуністичної ідеології, а нині це відбувається на ґрунті деформацій, пов’язаних із суспільними трансформаціями: матеріальною диференціацією суспільства, посиленням споживацьких настроїв, розмитістю моральних засад. Морально-психологічні злами, що відбувались впродовж ХХ ст., продовжують позначатись на “моральному здоров’ї” суспільства, яке зазнає все нових негативних впливів в ХХІ ст.

Нинішній стан українського суспільства можна визначити як стан соціальної стихії, що позначається на ціннісних орієнтирах особистості й спричиняє до відчуження та деперсоналізації людини.

Ці процеси ускладнює потужний наступ чужих електронних засобів масової інформації, що застосовують найновіші технології впливу на людську психіку та інтелект з метою нав’язування готових висновків і суджень, дезінформації й сформування, за справедливим визначенням Г. Маркузе, “одномірної” людини. Українське суспільство у своїй недавній історії вже зазнало однополюсного ідеологічного впливу й нині має навчитись розпізнавати більш витончені модифікації впливу на свідомість людини. Внаслідок дезінформації й міфологізації дійсності значна частина суспільства втрачає можливість адекватно сприймати й усвідомлювати реалії, робити правильні висновки й діяти у адекватний спосіб, що, безперечно, негативно позначається на опануванні філософії сталого розвитку та продукуванні нової культури.

Міфологізація підриває, спрощує сукупний інтелект суспільства, вкрай необхідний для подолання небезпек, з якими воно зіштовхується в процесі свого розвитку. Вона спотворює свідомість і моральні устої людини, призводить до деформації особистості. Моральні ідеали й цінності, набуті суспільством у процесі культурогенезу, губляться в деформованому інформаційному просторі.

Відтак суспільство постало перед необхідністю сформування нових морально-етичних принципів та гуманістичних ідеалів, що мають гармонізувати й стабілізувати буття людини в суспільстві й природі.

Гармонізація суспільного буття значною мірою залежатиме від формування духовних основ кожної людини. У даному контексті суспільство має звернутись до освіти, яка є не тільки сферою трансляції культурних надбань й формування культурно визначених ознак людської цивілізації, а й середовище культуро- і людинотворення. Саме освіта забезпечує процес соціалізації особистості, включаючи її до культурного контексту епохи, національних і загальнолюдських культурно-цивілізаційних перетворень, конструювання нових цінностей та нової культури.

Освіта є складовою культури, але її роль щодо культури є значно більшою, ніж роль частки. Вже зазначалося, що освіта транслює і творить культуру, а це означає, що сучасна культура без освіти є неможливою. Відтак слід визначити основу, на якій відбува-

ється цей взаємозв'язок. Оскільки трансляція і творення культури здійснюється засобами мови, саме мова забезпечує органічний зв'язок між освітою й культурою, між індивідом і суспільством, між індивідуальною й суспільною свідомістю, між культурою особистості й культурою суспільства, а також стає полем формування нової культури. Німецький філософ і мовознавець В. Гумбольдт підкреслював взаємозумовлене виникнення мови й духовності: "Розвиток мови і духовних сил відбувається не окремо один від одного і не послідовно один за одним, а становить невід'ємну діяльність інтелектуальних здібностей" [11].

Для освіти це має принципове значення, оскільки підкреслює не лише взаємозалежність мовного й духовного становлення людини, але й ставить питання про розвиток творчих здібностей людини, оскільки духовність є немислимою без розвитку творчої уяви. Відтак і виявляється глибинний зв'язок між освітою й культурою; більше того, виходячи з зазначеного, ми можемо обґрунтувати виняткову важливість мовного розвитку особистості.

Водночас необхідно пам'ятати, що культура може не лише об'єднувати людей, але й виступати причиною конфліктів між ними. І це особливо рельєфно можна простежити на прикладі мови як головного компоненту культури. Мова стала причиною антагонізму між англomовними й франкомовними канадцами, конфліктів між англо- та іспаномовними американцями, україномовними й російськомовними громадянами України. Саме тому перед освітою постає завдання сформувати у підростаючого покоління багатомовну культуру, що є основою вирішення системи взаємозв'язаних аспектів і проблем — від оволодіння усним і писемним мовленням, засвоєння формальних правил граматики до пізнання сили слова й вміння нею користуватись для передання особистих почуттів, думок, прагнень іншим людям.

Але для кожної людини надзвичайно важливо, якою мовою здійснюється її культурно-ціннісна орієнтація, яка культура покладена в основу навчального процесу. Адже мова фокусує в собі й концепцію людини, й концепцію свідомості, й концепцію буття. А освіта, як вже підкреслювалося, може реалізувати свою мету й завдання переважно засобами вивчення рідної та іноземних мов.

Закономірно, коли рідну мову діти засвоюють від батьків. Однак специфічні умови історичного буття нашого народу й породжені ними фактори часто руйнували і руйнують цей природний процес, а тому в історії України, на жаль, має місце така ситуація, коли до рідної мови значна частина українців повертається вже в зрілому віці.

Щодо змішаних родин, може йтись і про дві рідні мови, проте наукою доведено, що вже в третьому поколінні мовою сімейного спілкування залишається лише одна мова. Російські мовознавці Д. Розенталь та М. Теленкова визначають поняття рідної мови як мову, що засвоєна дитиною в ранньому віці шляхом наслідування дорослих, які її оточують. А як же бути, коли дитина з раннього віку виховувалась у чужорідному мовному середовищі?

На жаль, багато мовознавців не беруть до уваги те, що рідна мова є закладеною в людині генетично. Сучасною наукою обґрунтовано геніальні здогади В. Гумбольдта, який ще у XVIII ст. твердив, що мова у формі генетичного коду існує в клітинах людського мозку й передається як генний спадок від батьків до дітей. Навчаючись мові, дитина немовби розшифровує свій мовний код. Наче на підтвердження цієї тези Г. Гадамер наводить вислів Гегеля: "Кожний окремо взятий індивід, що від своєї природної сутності підноситься у сферу духу, знаходить у мові, звичаях, суспільному устрої свого народу задану субстанцію, оволодіти якою він прагне, як це буває при вивченні мови. Таким чином, цей окремо взятий індивід постійно перебуває на шляхах освіти, і його природність постійно зменшується в міру того, як світ, що в нього він уростає, створюється людською мовою й людськими звичаями" [12]. Цілком зрозумілим є прагнення до збереження рідної мови, історії, своєї "малої батьківщини", притаманне нині багатьом націям. Це своєрідний протест людини проти тиску стандартизації та уніфікації, бунт національного "Я" проти тотальної знеособленості та бездуховності.

У цьому контексті особливої ваги набуває утвердження й розвиток української мови як державної, яка є основою національних культурних цінностей. Адже мова кожного народу становить неповторну систему світобудови, його цілісний світ, космос. Вона не є простим і випадковим набором слів, вона — відбиття світобачення й світосприйняття народу.

Люди, що належать до різних культур, по-різному сприймають світ і вкладають у зміст слів, що позначають певні явища, події й предмети в довкіллі, різний світоглядний підхід та смислове навантаження. З цього приводу Ф. Ніцше зазначав: “Щоб розуміти один одного, недостатньо вживати однакові слова, — необхідно також вживати однакові слова для однорідних внутрішніх переживань; необхідно, врешті-решт, мати спільний досвід з іншими людьми” [13].

Саме тому люди, що належать до одного народу, розуміють одні одних краще, ніж представники різних народів, навіть “тоді, коли вони розмовляють однією мовою...” [14]. Співжиття у складі однієї держави створює передумови для більшого розуміння між представниками різних національностей, й важливим чинником цього є усвідомлення необхідності знання мови титульної нації, а також розуміння й шанобливе ставлення до потреби у вивченні рідної мови громадянами інших національностей.

Слід зазначити, що мовне навчання має кілька аспектів: з одного боку, це потреба у вивченні національної (державної) мови; з другого - зобов'язання самої держави гарантувати в системі освіти вивчення рідної мови для представників національних меншин; крім того, сучасна людина багато втрачає без знання принаймні однієї з іноземних мов, широко вживаної у міжнародному спілкуванні.

Складна історія України призвела до утвердження на її теренах феномену багатомовності. Сталося це з різних причин, в тому числі й через примусову індукцію, нав'язування чужої мови за допомогою адміністративних чинників й системи освіти. Набуття Україною незалежності створило політико-правові умови для зняття іноземних мовних напруг і повернення народу до його архетипової смислової системи спілкування.

Ситуація ця не є виключно українською. Як зазначає, наприклад, малієць А. Уане, існує чітка відмінність між державною та рідною мовами. Остання характеризує ту мовну спільноту, в якій людина народилася й виросла, і тому вона є засобом самовираження етнічної групи, а також інструментом спілкування індивіда всередині первинної соціальної групи — родини. Але в суспільствах, в яких історично склалася багатомовність, є необхідною національна (державна) мова. “Безперечно, — зазначає А. Уане, — що обрання спільної мови сприяє національній єдності” [15]. Цей висновок тим більш обґрунтований, коли в межах єдиного політичного об'єднання перебувають кілька автохтонних етносів, як у Росії чи Папуа-Новій Гвінеї, й особливо в тому разі, коли автохтони ставали іноземними через вплив зовнішніх факторів. Інакше кажучи, йдеться про випадки, коли полілінгвізм є штучним явищем, наслідком певного насильницького впливу на автохтонну націю.

У цьому контексті засадничою функцією системи освіти України постає забезпечення, з одного боку, конституційних вимог щодо гарантування прав усіх громадян держави на володіння державною (національною) мовою, а з другого — етнокультурних цінностей представників різних етнічних меншин. Перша обставина дає змогу творити й відтворювати єдине семантично-смислове поле країни, що створює умови для сталих комунікативних, інформативних та знакових зв'язків, а також забезпечує рівні можливості для всіх реалізувати себе в українському суспільстві відповідно до прагнень і потенціалу кожного. Друга — надає можливість зберегти багату палітру духовних цінностей України, які творилися й творяться не лише етнічними українцями, але й носіями інших етнокультур.

Таким чином, на наш погляд, варто розглядати культуру як: а) втілення створених людством матеріальних і духовних цінностей; б) оскільки культура постає як опредметнена сутність людини, а звідси міра розвитку культури визначається мірою розвитку людини; в) людинотворча сутність культури виявляється в тому, що вона є засобом самореалізації та самотворення нації і особистості в різноманітних сферах суспільного життя, зокрема в сфері мови і національних традицій; г) освіта і наука є каналами формування культурної людини, де еволюційні (і коеволюційні) процеси дають найвищу ефективність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура, ідеологія, особистість. - К.: Знання України, 2002. - С. 577.
2. Kroeber A. L. and Kluckhohn, Clyde. Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions. - Camb., Mass. 1952. - P. 178.

3. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців // Когнітивна антропологія. — К., 2000. — С. 366.
4. Історія української культури: У 5-ти т. — Т. 1. Історія культури давнього населення України. — К., 2001. — С. 36.
5. Попович М. Нарис історії культури України. — К., 2001. — С. 8.
6. Етнічна історія давньої України. — К., 2000. — С. 8.
7. Губерський Л. та ін. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. — К.: Знання України, 2002. — С. 266-267.
8. Див.: Там же. — С. 267-268.
9. Бжезінський З. Велика шахівниця. — Львів — Івано-Франківськ, 2000. — С. 84-85.
10. Швейцер А. Культура и этика. — М., 1973.
11. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1984. — С. 67-68.
12. Гадамер Г.Г. Істина і метод. — С. 23.
13. Ницше Ф. Опыт самокритики // Соч.: В 2-х т. Т.1. — М.: Мысль, 1990. — С. 391.
14. Ницше Ф. Опыт самокритики. — Там же.
15. Уане А. Национальный и родной язык // Курьер ЮНЕСКО. — 1990. Сентябрь. — С. 27.

Л. П. Прядун

ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Після широкого розповсюдження терміну “ідентичність” і його міждисциплінарного вживання, пов’язаного з ім’ям відомого американського психолога Еріка Еріксона, відбувся певний “дискурсивний вибух” навколо явища, позначеного даним терміном. З початку 90-х років ХХ століття спостерігається вихід терміну “ідентичність” за межі психології і початок його “тріумфального ходу” по всіх гуманітарних дисциплінах. Крім питання, чим зумовлений такий інтерес до “ідентичності”, цілком слушно постає необхідність з’ясувати виправданість вживання даного терміну цілою низкою дисциплін, зокрема філософією.

На думку деяких науковців вживання даного терміну не зовсім виправдане. Зокрема В. Малахов взагалі відмовляє терміну “ідентичність” у самостійному значенні (як англійській кальці “самосвідомості”) і звинувачує тих, хто ним користується, у гріху гіпостазування [1, с. 47]. Звернімося до енциклопедичних джерел, які допоможуть з’ясувати значення необхідних термінів і уникнути зайвої дискусії. За новою філософською енциклопедією ідентичність — категорія соціально-гуманітарних наук, що застосовується для описування індивідів і груп як відносно стійких, “тотожних самим собі” цілісностей, співвіднесення чого-небудь (“що має буття”) з самим собою у зв’язності та неперервності власної мінливості. Ідентичність — це не якість (тобто те, що притаманне індивіду іманентно), а відношення. Вона формується, закріплюється тільки в ході соціальної взаємодії. Тоді як свідомість, самосвідомість — стан психічного життя індивіда, що виражається в суб’єктивному переживанні подій зовнішнього світу і життя самого індивіда, усвідомлення суб’єктом самого себе, тобто стану свого тіла, фактів свідомості. Виправданість і доцільність застосування в філософському дискурсі, терміну “ідентичність”, який не перелицьовує традиційні філософські терміни “свідомості” та “самосвідомості”, а дійсно несе нове значення, відстоюється Т. С. Воропай [2, с. 14]. Самостійність терміну “національна ідентичність” витікає із вищенаведених апологій терміну “ідентичність”. Національна ідентичність є важливим компонентом національної самосвідомості, суб’єктивним індикатором існування націй як таких, але не тотожна національній свідомості, тому що вона є певним ставленням індивіда і нації. Це ставлення передбачає не тільки належність, а й критичну рефлексію з приводу даної належності, воно може суттєво мінятися в часі і пересікатися з іншими соціальними ідентичностями. Неспівпадання національної ідентичності та національної самосвідомості чітко виділене в етнографії, де існує традиція чіткого розмежування даних понять. Національна свідомість охоплює головним чином уявлення і знання порі інші національні спільноти, тоді як національна ідентичність полягає в формуванні уявлень відносно власної етнічності та приналежності до неї.

Метою даного дослідження є спроба з’ясування змісту терміну “національної ідентичності” в порівнянні з терміном “етнічна ідентичність”. Оскільки феномени “етносу” та “нації” належать до дуже глибоких і нетривіальних утворень, природа яких і досі повніс-